

HIPÒTESIS FONAMENTALS SOBRE LES QUALS S'ARTICULA ACTUALMENT, A LA UAB, LA REFLEXIÓ SOBRE LA HISTÒRIA DE LA COMUNICACIÓ SOCIAL A CATALUNYA *

JOAN MANUEL TRESSERRAS I GAJU

1. *La hipòtesi altmedieval sobre els orígens simultanis de llengua, sistema de comunicació i cultura comunitària*

Una de les primeres qüestions que ha d'abordar la Història de la Comunicació Social a Catalunya és la d'establir i avaluar el moment d'arrencada del conjunt de fenòmens que constitueixen la base del seu objecte d'estudi. Això significa apostar per una opció cronològica i també per una tria d'aquells fenòmens als quals s'atribueix, des de la matèria, un sentit gairebé fundacional respecte de l'objecte d'estudi triat.

Hem de començar, doncs, per endinsar-nos en el llarg procés que condueix a l'establiment d'una cultura comunitària en el nord-est peninsular capaç de projectar-se fins avui amb prou lligams de continuïtat.

El procés històric decisiu per a la vertebració de projectes comunitaris en l'Europa de l'alta edat mitjana anà teixint-se mitjançant múltiples rutines de comportament que acabarien gestant tradicions particulars, cultures específiques, capaces d'identificar cada grup. En aquestes pràctiques rutinàries (generalment espontànies, «no programades») hi ha la clau que explica com fou possible el sorgiment històric gairebé simultani de les llengües romàniques, segurament el producte cultural més sofisticat del període i el símptoma més transparent i palpable del grau de cohesió interna i de singularització

* Resum de l'exposició feta a la SCC el dia 12 de juny de 1990.

assolit per cada collectiu humà. Si hi ha una llengua és que hi ha el collectiu que la va fent; collectiu que es fa ell mateix, justament, fent la llengua. (Ni la llengua ni cap altre sistema de signes no apareixen en la història per casualitat; són condició indispensable de sociabilitat i, alhora, resultat històric de totes les complexes pràctiques d'interrelació comunitària.)

Al nord-est de la península Ibèrica, com a mínim a partir del segle IX, s'anà manifestant un ecosistema de relacions que incloïa entre les seves característiques la d'expressar-se en un llenguatge parlat que acabaria sent denominat *català*. L'ecosistema «que parlava català», produït mitjançant totes les relacions que anaven establint els membres incorporats al grup, construït mitjançant totes les formes socials de «cooperació», fou el medi pel qual la comunitat es constituí. La comunitat —país, poble, nació?—, la que en direm més tard catalana com les altres comunitats conformades coetàniament, va ser en primer terme comunitat cultural, ecosistema de comunicació bastit amb la producció social de tots els llenguatges —sistemes de signes— que defineixen i constitueixen una cultura.

I cal dir, en relació amb això, que més important que no pas l'establiment d'una convenció semàntica que autoritzi —o no— a parlar de nació en tal data o en tal altra, és el reconeixement d'un procés fonamentalment «popular», espontani, pel qual un grup humà desenvolupa unes formes de «produir-se» socialment que van sent reconegudes com a pròpies i, presumptament, com a distintives.

Adoptar la perspectiva comunicativa, posar l'èmfasi en la dimensió comunicativa de les relacions socials del període, proporciona una gran quantitat de suggeriments d'interpretació històrica i de reflexió teòrica que ens allunyen d'aquelles posicions que pretenen subordinar tota construcció comunitària a l'acció organitzadora de nuclis «conscients» de poder —dirigents— o d'Estats constituïts.

* * *

El mosaic cultural a l'Europa occidental de l'alta edat mitjana reflectia un doble procés estructural que posava de manifest, de manera general i sobretot després de l'assaig carolingi, la crisi de les estructures de poder heretades de l'antiguitat. D'una banda les grans línies de força del sistema comunicatiu, els grans circuits verticals (Administració, Església) o les rutes comercials de llarg trajecte, s'afeblien i fragmentaven, perdien protagonisme. De l'altra, però, les petites unitats semblaven esperonades i vitalitzades per una certa autonomia de funcionament que ni els nusos administratius ni l'Església

podien deturar completament... i fins haurien d'acabar acceptant-hi els respectius redreçaments.

Des de la dimensió comunicativa, la crisi global de l'alta edat mitjana a Europa occidental es caracteritza per les grans dificultats que els circuits verticals i els nuclis que els controlen tenen a l'hora d'enquadrar la població i d'exercir un estricte control social; és a dir, les dificultats d'establir mecanismes de codificació i programació social. Es tracta per a nosaltres de la crisi d'un model antic de programació/hegemonia.

La precarietat manifesta dels intents uniformitzadors de gran abast, o bé els problemes de l'Església per introduir la seva «litúrgia» en la quotidianitat, poden servir de referència. De fet, l'Església —el circuit vertical per excel·lència durant el període— no patrocinà la llengua de la comunitat l'adoptà per a moltes funcions i de manera progressiva. I l'escisió entre la «cultura monàstica» i la «cultura popular» reflecteix una certa incapacitat de l'Església per monopolitzar la «producció» i el «mercat» culturals.

L'ecosistema de comunicació altmedieval coincideix amb l'organització comunitària, desplegada al voltant de les relacions familiars i, en ocasions, de formes elementals de «divisió del treball» que s'hi sobreposen. Així, la base de l'ecosistema és constituïda per una constel·lació de petites cèl·lules —microcosmos comunicatius—, sovint poc connectades, fora dels nuclis vilatans o pobletans. Els mercats, festes i tota mena de rituals col·lectius, estables o no, periòdics o no, tendiran a constituir-se en els nusos de connexió concreta, en llocs i moments excepcionals de socialització d'experiències i llenguatges; en garantia de reproducció de l'ecosistema. La intervenció sobre aquests nusos serà prioritària pels circuits verticals i els aparells d'Estat.

Reproduint l'ecosistema, l'acció a través dels microcosmos i els nusos apuntats reproduïx la comunitat mateixa, i en determina el caràcter i la dimensió.

La xarxa horitzontal, però, no és sinó una part de l'ecosistema de comunicació, que es «beneficia» de la precarietat dels poders altmedievals en la codificació i la programació socials. El procés de reforçament de les formes de poder i de legitimació del domini polític comptarà, a partir dels segles X i XI, amb l'enfortiment progressiu dels circuits verticals (Església, Administració). De llavors ençà, l'evolució de les formes de dominació serà paral·lela a l'esforç dels sectors dirigents per controlar la producció i la circulació comunicativa.

Quan Pierre Bonnassie parla d'«un instant de llibertat» en l'alta edat mitjana, cal pensar que es refereix també al grau d'autonomia relativa de la xarxa horitzontal de comunicació teixida pels sectors socials subalterns. Des d'aquesta perspectiva, la comunitat podria ser considerada potser filla de la llibertat. En qualsevol cas, la poste-

rior vertebració d'un «estat feudal» català, tan exaltat, a càrrec de poderosos i nobles, fou filla de tot el contrari. En parlar-ne ja no ens cal moure'ns amb tanta cautela en el terreny de les hipòtesis.

2. *La hipòtesi sobre els factors comunicatius de cohesió i de resistència del sistema català en el projecte d'unificació peninsular (segles XVI, XVII i XVIII)*

A partir de la construcció de la unitat política peninsular de les darreries del segle XV, i independentment del grau de cohesió comunicativa que la dita unitat política determini, ens trobem amb un sistema expansiu hegemònic que parteix del nucli castellà i que, enfortit al voltant de la cort, va incorporant sectors importants de les capes dirigents perifèriques. En terres catalanes el procés és evident i ha estat repetidament descrit i analitzat pels historiadors.

Paral·lelament, amb Vicens Vives al capdavant, molts autors han trobat, entre les ombres d'una «decadència catalana» dels segles XVI a XVIII, encara mal coneguda, les bases de cristallització d'un «tarannà» peculiar, d'una mentalitat específica privativa, sobretot, dels medis rurals de la Catalunya barroca, que seria recollida fins en les descripcions sobre els caràcters «regionals» o «nacionals» confegides pels viatgers, cronistes i observadors de la darrerria del període.

Aquesta aposta arriscada sobre els orígens d'una més o menys hipotètica mentalitat catalana tradicional s'ha recolzat fins molt recentment, i de manera gairebé exclusiva, en la consideració de l'existència en el camp català —assenyaladament del Principat— d'unes estructures i unes relacions socials excepcionalment estables, sorgides de la conclusió del conflicte remença propiciada per la Sentència Arbitral de Guadalupe, del 1486. Aquesta «proverbial» i relativa «estabilitat» hauria fet possible la reproducció secular d'unes conviccions bàsiques lligades a una permanent concepció de la casa, de la família, de la terra i del treball, que haurien acabat constituint, al seu torn, una mena de substrat psicològic col·lectiu present en ulteriors desenvolupaments històrics de les concepcions del món de la gent del país.

El tema no pot ser defugit per una matèria com la nostra, en cap dels dos terrenys que apunta: d'una banda, pronunciar-se sobre l'abast que, respecte dels sistemes de comunicació preexistents, va tenir el procés d'unificació política espanyola en cadascuna de les seves etapes; d'altra banda, proporcionar una explicació d'arrel comunicativa sobre els presumptes mecanismes de producció d'una cultura popular amb trets específics en algunes zones del camp català, mitjançant una xarxa tradicional de relacions (de comunicació) que mostra, com a característica distintiva, l'autonomia relativa que

li proporciona l'anòmala evolució de les velles formes de producció d'«alta» cultura de les pròpies classes dirigents.

Breument exposat, considerarem una doble hipòtesi de treball:

I

En ple període de canvis en l'hegemonia política i cultural peninsular, el canvi d'orientació en l'acció de les classes dirigents catalanes provocà el trencament de l'ecosistema anterior. En uns moments en què la impremta començava a «revolucionar» la transmissió d'informació, una actitud d'absentisme de les classes dirigents catalanes, llargament covat, les farà passar de controlar un sistema cultural i comunicatiu propi i més o menys homogeni, a optar per la incardinació en un nou emergent projecte històric: l'imperi hispànic.

El seguiment de les causes globals de la «dimissió» de sectors importants del bloc dirigent català (econòmiques i polítiques) i la capacitat d'atracció de la nova cort ajuden a comprendre l'origen eminentment intern de la «decadència». La dualitat administrativa del període dels «Àustries» en el territori català expressarà la superposició de dos sistemes de dominació en una combinació que remet als models colonials. En la mesura que una part de les minories dominants indígenes s'assimilen a la «metròpoli», tot l'ecosistema de comunicació se'n ressent. Una de les conseqüències més importants de la situació plantejada seria el tancament relatiu de la xarxa horitzontal popular de comunicació, la seva reclusió en unes pràctiques que, en endavant, combinarien una notable creativitat i una gran resistència a les influències exteriors, amb símptomes clars d'arcaisme i encarcament. Aquest tractament, afavorit per la parcial inacció dels circuits verticals (per exemple, pel que fa a la utilització especialitzada de la llengua catalana, en àmbits com la renovació del Dret, la creació literària culta, l'ús com a llengua genuïna de l'Administració, de l'elaboració de tractats i d'impressió de textos i fulls de notícies), es manifestà en una reclusió general de les classes subalternes respecte de les grans qüestions públiques/institucionals. Les dificultats de la nova administració dels Àustries, per tal de fer acceptar com a pròpies autoritats i formes de procedir tingudes per alienes pel gruix de la població, en són una prova.

Segons el meu parer, hi hauria com a mínim i gairebé de bon començament, doncs, sectors de l'aristocràcia catalana que operarien normalment vinculats a un doble sistema de comunicació mitjançant el desdoblament que es produí en la xarxa horitzontal dominant sorgida del vell ecosistema català. La dualitat castellà/català expressaria prou clarament la doble vinculació a sistemes respectivament ca-

racteritzats per l'ús d'una de les llengües. Simplement, el vell ecosistema català aniria perdent fragments del seu entramat (aquells més involucrats en la vida dels sectors dirigents i els afers de Govern) en benefici del creixent sistema espanyol.

II

Tanmateix, allò que acabarà de conferir un paper central a aquest període dins la nostra disciplina (deixant de banda la protohistòria del periodisme), és l'alludida conformació d'una mentalitat específica en el camp català, a l'escalf d'una «estabilitat» que resulta cada vegada menys evident en treballs de detall i rigor com els de Núria Sales o Eva Serra.

En un món pagès més conflictiu del que solia pensar-se, però poc canviant, això sí, on l'experiència d'una generació podia ser transmesa quasi sencera a la següent, pogueren efectivament instaurar-se unes conviccions, unes rutines de comportament, unes expressions, unes inquietuds amplament compartides i, segurament, constantment reactualitzades. La clau de volta del procés, en aquestes condicions serien, certament, unes peculiars formes de vida. Però no pas tant singulars com s'havia pretès. En canvi, on probablement trobem signes d'especificitat estructurals és en els processos mateixos de construcció i de socialització de la mentalitat. Aquí, una situació general de subordinació polític-cultural conté una subordinació del propi sistema de comunicació que deriva en un aïllament desmesurat de la xarxa popular horitzontal. Aquesta característica —cal recordar que esbossem una hipòtesi de treball— no ha de ser sobreestimada.

El «tancament cultural» dels medis rurals europeus és un fenomen quasi general. El singular d'alguns medis rurals europeus del sis-cents —no només del català— rau en el fet de formar part d'uns projectes comunitaris que van quedar engolits per l'onada expansiva dels grans Estats-imperi de l'època moderna. Els tarannàs col·lectius resultants, les mentalitats que en quedaran influïdes, reflectiran més fàcilment uns universos quotidians que, a manca de grans iniciatives comunitàries, tendiran a resoldre's en l'horitzó familiar.

A Catalunya, com sabem, la casa, la terra i la família seran alguns dels pilars d'aquella tradició popular que va constituint-se, sobre els seus orígens medievals, al llarg dels segles XVI i XVII. En un medi predominantment pagès, on l'estructura familiar tendeix a fondre's amb la divisió del treball i on tota l'organització del grup s'estableix en funció del treball, de la «feina», l'omnipresència dels afers de l'economia familiar és palpable. És el món comú compartit per tot el vast conjunt de microcosmos familiars, connectats a través, pri-

mer, de les relacions pobletanes o vilatanes pròximes i, més enllà, en ocasió de fires i mercats.

En aquestes condicions, doncs, i amb l'apuntat «trencament» parcial del sistema de comunicació català, per l'adscripció preferent d'importants sectors de les seves classes dirigents en un sistema més ampli d'abast hispànic, es produí una situació de diglòssia. La manca d'un potent referent culte, d'uns eficaços circuits verticals de comunicació que poguessin ser percebuts com a propis des dels medis socials subalterns, acabà radicalitzant l'autonomia relativa habitual de l'entramat horitzontal. Com a contrapartida, no gensmenys, progressà la dialectalització a les diverses regions i minvà la consciència d'unitat lingüística i, doncs, d'unitat cultural. ¿Quant de temps pot una xarxa horitzontal popular, mal complementada institucionalment, garantir la cohesió i la reproducció de l'ecosistema enmig dels canvis comunicatius del Barroc i de la Il·lustració?

Dels mecanismes socials pels quals aquells brots de mentalitat tradicional d'origen pagès es projectaren històricament per tot el territori i per un ampli conjunt de classes i d'activitats socials, fins poder ser considerats per molts —sovint exageradament— com una mena de substrat psicològic col·lectiu, és difícil parlar-ne amb brevetat. Apuntem només que, tant la conformació d'aquesta «hipotètica» mentalitat, com la seva difusió, de la mà d'uns fadrísters i cabalers protagonistes de les migracions interiors a viles i ciutats, constitueixen un objecte de gran interès per a l'estudi de la Història de la Comunicació Social a Catalunya de l'època moderna.

* * *

En la primera de les hipòtesis atribuïem al sistema de comunicació un protagonisme decisiu en la construcció comunitària catalana, i a la producció col·lectiva de la llengua el valor de signe paradigmàtic de la producció cultural. Ara hem d'insistir a remarcar la persistència del valor articulador, organitzador, cohesionador del sistema de comunicació i de la llengua que hi és emprada com a instrument privilegiat.

La vinculació orgànica entre llengua, cultura i realitat nacional, entre llengua, cultura i identitat comunitària, no pot ser en cap cas oblidada per la Història de la Comunicació Social. No és seriós pretendre que, justament en una societat tradicional, la llengua ocupa un lloc identificador secundari. Tota cultura comunitària produeix formes específiques de concebre, designar i organitzar el seu coneixement del món. Moltes vegades cadascuna de les cultures nacionals-populars estan originàriament provistes d'una llengua identificadora.

La llengua és el símptoma més complex i sofisticat de la producció cultural tradicional i aquell en el qual el component popular espontani és més evident. A diferència del Dret, per exemple, que sol expressar un caràcter elitista i de classe ben contraposat. La llengua és element clau d'identificació en totes les comunitats històriques i el vehicle bàsic que permet la reproducció de les xarxes comunicatives (ecosistema comunicatiu) que organitzen la producció cultural, elements d'identitat inclosos. És un element d'autoorganització.

3. *La hipòtesi comunicativa sobre les arrels «atropològiques» de la Renaixença i el sorgiment d'una cultura popular catalana, urbana i industrial en el segle XIX*

La cohesió creixent del medi cultural català durant la Renaixença, complex de processos de difícil definició i d'interpretació més difícil encara, ha estat sovint mecànicament atribuïda als efectes de la «revolució burgesa». Una misteriosa força hauria infós una sobtada vocació catalanista, d'arrel romàntica, a alguns sectors de la burgesia del país i els seus quadres literaris. Aquesta versió de manual topa, però, amb el fet que la història menuda no coincideix amb la recepta. Ni la burgesia catalana és l'única —ni potser la principal— protagonista del moviment, ni la producció «renaixentista» més característica no sembla correspondre's amb les accions polítiques d'aquella burgesia respecte d'un Estat i un mercat espanyols que era la primera interessada en controlar.

Anant al fons dels processos socials del període sembla, més aviat, que la dita cohesió creixent del medi cultural català durant la Renaixença va anar lligada al caràcter «interior» de les migracions del camp a la ciutat durant la primera industrialització. En aquest punt trobem altra vegada una possible perspectiva basada en l'evolució d'un sistema de comunicació, directament modificat pels desplaçaments de població. En dues o tres generacions la població catalana urbana es triplica i, mentre el joc de desplaçaments pel territori determina la progressiva primacia de les residències vilatanes i urbanes, de les tradicionals classes pageses van degotant-ne membres que s'incorporen als nous sectors productius i van engruixint les noves classes del capitalisme català, sobretot el nou proletariat industrial i la renovada menestralia.

* * *

A bona part de l'Europa occidental la industrialització i les migracions que provocava havien contribuït a disoldre les comunitats culturals tradicionals que, afeblides, eren engolides pels nous projec-

tes d'Estat-nació, començant per la burgesia de les ciutats. Les condicions generals del segle XIX espanyol semblaven tendir, amb retard i algunes lleugeres variacions, vers un procés de similars característiques. Contràriament, en canvi, a Catalunya, les migracions del camp a la ciutat, van comportar un reforçament de l'entramat de relacions comunitàries i, en certa manera, una recuperació del paper director de la ciutat de Barcelona, revitalitzat per l'allau de nouvinguts.

Això fou així perquè, enmig d'una gran mobilitat social i de l'establiment d'una densa xarxa de vincles de parentiu que connectaven Barcelona al conjunt del territori comunitari, les velles burgesia i aristocràcia barcelonines castellanitzades van anar cedint espai a la nova cultura comunitària urbana i industrial, lligada tant a la tradició del país com a les noves classes emergents.

El creixement de la menestralia i la promoció social de fills de les classes populars, en plena etapa d'eixamplament del prestigi general de l'alfabetització i de la instrucció entre aquests sectors nous, va determinar que, en el lapse de les dues o tres generacions consignades abans, una cultura popular majoritàriament rural i vilatana, referida a una concepció tradicional (mítica, intuïtiva, experimental) de món, transmesa per via oral, fos parcialment reciclada i readaptada a les necessitats i possibilitats d'una cultura industrial, passada pels discursos il·lustrats (sovint doctrinaris) de l'escola i la premsa. Així es crearia, després d'una «Renaixença» de consecucions marcades pel seu caràcter eminentment popular i espontani, la possibilitat *in extremis* d'una cultura industrial —i, en conseqüència, d'una ulterior cultura de masses— «en català».

D'aquesta manera, en el curs de la transformació de l'ecosistema català de comunicació, i altra vegada sota l'espontània iniciativa dels sectors populars, la mentalitat pagesa tradicional de què parlàvem en la hipòtesi anterior seguí també els camins de la migració i el desclassament tot metamorfosant-se i incorporant-se a la nova societat industrial. Fou la gent que hagué de canviar de sistema de vida la que anà canviant el sistema de relacions socials (de comunicació) i la que feu de portadora i de transformadora de la seva cultura i la seva mentalitat originàries quan les circumstàncies històriques ho requeriren.

Caràcter intern de les migracions catalanes, possibilitat popular d'expressar-se per escrit, coincidència de procedències culturals tradicionals/orals en català i alfabetització escolar en castellà, conjuntura de canvis socials i culturals, difusió del gust historicista romàntic... Totes aquestes raons s'agitaven en la base de la Renaixença. Perquè tot plegat fos possible calgué, com a condició indispensable, que la industrialització, en comptes de desballestar l'ecosistema català de comunicació, contribuís paradoxalment a revitalitzar-lo.

4. *La hipòtesi sobre l'origen i la naturalesa de la societat catalana de comunicació de masses*

El conjunt de fenòmens que conformen l'ecosistema de comunicació que anomenem de masses va aparèixer històricament —i es va desenvolupar—, en el món capitalista occidental, a partir del moment en què anà desplegant-se la Segona Revolució Industrial —i el corresponent predomini dels nous sectors, les noves energies i la nova ordenació monopolista— i, paral·lelament, van anar vertebrant-se les formes modernes d'Estat, amb el sorgiment, per tant, d'allò que Gramsci designava com l'aparellatge burgès d'hegemonia.

Dins el bloc capitalista occidental s'establí una jerarquia d'arrossegaments múltiples, d'efectes d'ampliació i acceleració de la massificació que partiren d'alguns nuclis situats en l'avantguarda del procés. Foren alguns estats, algunes comunitats nacionals hegemòniques dins els emergents estats-nació, o, de vegades, una simple ciutat provista d'un *hinterland* suficient, els pols d'atracció que estimularen la modernització econòmica i política dels seus respectius sistemes de producció i de reproducció.

En el cas del binomi Catalunya-Barcelona, som davant d'unes transformacions econòmiques i socials intenses, que procuraren emmotllar-se —amb un cert retard, però decididament quan la conjuntura fou prou favorable— al model que suposaven les zones més dinàmiques (Anglaterra i Alemanya; París i Nova York). Tot això començà a fer-se evident pels propis protagonistes durant el primer terç del nostre segle i, ben marcadament, durant la seva segona meitat (1914-1936).

La conformació de la societat de comunicació de masses, a Catalunya, va tenir la seva fase decisiva durant el primer terç del segle XX i, molt especialment, entre els anys 1914 i 1936. La implantació progressiva —bé que encara molt parcial— d'elements propis d'un ecosistema de comunicació de masses (societat / cultura / comunicació de masses) s'encetà durant els darrers anys del segle anterior, particularment després de l'Exposició Universal de Barcelona del 1888. Es perllongà amb l'eixamplament de la vida urbana al voltant de les àrees industrials, especialment la de Barcelona, i la transformació de les condicions de vida. I rebé l'acceleració i l'impuls decisius a partir dels anys de la gran guerra europea, com a conseqüència del *boom* econòmic que comportà la no participació, i de l'establiment i l'acció de la Mancomunitat de Diputacions de Catalunya.

La conjuntura republicana significà, tot i els efectes de la crisi mundial del 1929 i la centralitat dels conflictes socials, l'esclat de totes les condicions tècniques i socials favorables a la culminació de la transformació de l'ecosistema de comunicació, acumulades

durant el cicle previ. Això comportà l'assoliment d'un grau de «massificació» que determinà un salt endavant en el ritme de transició entre la societat tradicional i la massiva. La «crisi» d'aquesta transició contribueix a explicar el sentit de l'acumulació de fenòmens excepcionals al voltant de l'àrea barcelonina, escenari simultani, en aquells anys, d'alguns dels més innovadors experiments de la creació artística i de la construcció d'alternatives socials.

La generació nascuda amb el nou segle, que havia estat formada durant els anys de la Primera Guerra Mundial i la Mancomunitat, es convertí en protagonista adulta de la vida social, durant la dictadura, en la preparació de l'Exposició Internacional de Barcelona del 1929. Aquesta generació que, després, durant la República i la guerra, va veure afectada altra vegada, radicalment, la seva forma de viure, pot ser considerada com la generació «revolucionària» pel que fa a l'organització de la producció social de comunicació, que es transformà de predominantment tradicional en predominantment massiva, en tot just vint anys. Els canvis en la premsa i l'augment del seu protagonisme social entre totes les classes, la normalització i consolidació del mitjà cinematogràfic, o la ràpida proliferació de la ràdio són no més el reflex o, millor, la manifestació, a escala dels mitjans de comunicació, d'una transformació global.

* * *

Aquesta hipòtesi nostra ha d'incloure també l'atribució de responsabilitats als diferents sectors socials implicats:

Durant el primer terç del segle XX es produí una acció (política) d'organització del territori a Catalunya que responia a l'afany dels nuclis dirigents burgesos de disposar d'una «terra estructurada». El protagonisme que la «qüestió territorial» va tenir i ha tingut en la transformació del sistema comunicatiu català s'ha degut a l'imperatiu de tantes mancances estructurals que en condicionaren i dificultaren el procés. Des del punt de vista del bloc dirigent, les mancances es resumien, fonamentalment, en la no disponibilitat d'un aparell d'Estat complet.

Quan els contemporanis parlaven de canvis en el «ritme de vida» al·ludien, en part si més no, a allò que nosaltres en diríem l'acceleració del volum d'informació circulant per l'ecosistema, el creixent accés a les possibilitats dels nous mitjans, l'augment de la capacitat efectiva (quantitativa) —individual i social— d'emetre, rebre i emmagatzemar informació.

Com a conseqüència de la nova organització de les relacions socials, i de la presència que hi anirien tenint els nous mitjans de co-

municació, només uns quants privilegiats accedirien, en endavant, a una «vida pública» individual. Només aquells qui posseïssin els atributs requerits per a l'actuació pública veurien els seus noms i les seves vicissituds biogràfiques convertides en espectacle, en model de referència.

Així, mentre la quotidiana existència dels uns, feta d'anècdotes tingudes (menystingudes) per «vulgars» i «poc interessants» pels propis protagonistes, quedava bandejada de l'escenari, les trivialitats reals o imaginàries de la minoria escollida d'actors serien difoses, a través dels mitjans de comunicació, per tal de poder ser contemplades, escoltades, llegides, consumides per una majoria curiosa que s'ensinistrava en el seu correlatiu paper de públic. És l'articulació de la divisió entre actors i espectadors de la realitat social: innovació «qualitativa» considerada genuïna i característica de les societats de comunicació de masses.

D'altra banda, quant a costums i consums culturals, la trajectòria catalana dels anys vint i trenta, malgrat els antagonismes i les controvèrsies que la caracteritzen, mostra una clara hegemonia burgesa. No podem pas negligir el paper protagonista que, en tants aspectes, li correspon a la producció cultural d'arrel obrera i popular. Però tampoc no podem oblidar que el caràcter de les iniciatives i l'actuació dels nous i poderosos aparells d'influència ens orienten vers la constatació d'una direcció burgesa.

La proposta cultural d'aquesta burgesia, la que li proporcionà condició hegemònica i va esdevenir veritable clau de volta de molts dels comportaments i de les obsessions de moda, es manifestava generalment articulada al voltant d'alguns conceptes revestits de significació paradigmàtica: progrés, cosmopolitisme, urbanització, modernització. I aquestes nocions, malgrat el caràcter exclusivista, relativament minoritari i elitista, de la proposta cultural burgesa, foren compartides sense gaire crítiques per la nova i sotraguejada cultura popular de la «quasi-Catalunya-ciutat», condicionada per la seva situació de dependència.

Amb els nous mitjans de comunicació (premsa/publicitat i cinema, principalment), fragments mediats de l'ànima burgesa reberen una difusió amplíssima i pogueren quedar incorporats al paquet de materials amb què també les altres classes socials fabricaven els seus somnis. En virtut d'aquest procés, aquells fragments culturals, aquells missatges, esdevingueren massius.

Mentre que la generació intel·lectual (burgesa i noucentista) de la Mancomunitat, més tradicional i aristocratitzant, havia exercit el seu

mestratge preferentment des de la literatura, la generació següent, la de la República, de vocació més populista i acomodada a l'emergent sistema cultural de masses, es decantà perceptiblement cap al periodisme. I fou sobretot des del periodisme que s'anaren formulant propostes de «modernitat» específiques, d'actitud i de comportament, per a cada activitat: des de la moda fins a la crítica d'art, des de la higiene i la salut fins al parament de la casa, des de la dieta fins a la urbanitat, des de la sentimentalitat fins a l'escala de valors. Del periodisme estant s'operà la canonització i la glorificació dels nous ídols: noves energies, nous materials, maquinisme, automatització, electrificació, velocitat, plàstics, fibres sintètiques, electrodomèstics, cotxes, aviació, ràdio, turisme, vacances, fites esportives, aparells «d'alta fidelitat», piscines climatitzades...

El paper dels mitjans de comunicació, en part influïts per la intel·ligència noucentista, consistí, doncs, en actuar com a pivot constructor del nou sistema d'organització de la comunicació social i difusor de la nova cosmovisió.

Segons el meu parer, aquest procés de construcció d'una societat catalana de comunicació de masses, a partir de la irradiació barcelonina, es fa d'acord amb una cronologia i uns trets característics especials que, en un context global espanyol, singularitzen i diferencien, altra vegada, el sistema català de comunicació (del Principat), i hi revitalitzen el paper organitzador i identificador de la llengua.

* * *

Per acabar, a partir de les consideracions que acabem de fer, aquests serien alguns dels principals reptes investigadors que, segons el meu parer, la Història de la Comunicació Social a Catalunya té plantejats a la Facultat de Bellaterra:

1. Aprofundir els coneixements disponibles sobre els mecanismes específics de construcció de la societat catalana de comunicació de masses i avaluar els efectes que cal atribuir a la inexistència d'un Estat que operés com a impulsor directe del procés.

2. Inventariar exhaustivament la bibliografia i la documentació sobre història de la premsa als Països Catalans i, en la mesura de les possibilitats, estendre l'exploració als altres mitjans de comunicació. Avançar cap a la reelaboració de la història de la premsa catalana, a partir de les nombroses aportacions fetes en monografies i treballs recents i atenent les indicacions que hi podrien ser incorporades en ubicar-la dins un projecte general d'Història de la Comunicació Social.

3. Historiar integradament els reals efectes del desplegament simultani dels mitjans de comunicació de masses (premsa, cinema,

ràdio, televisió) sobre una població catalana canviant, durant els anys centrals del franquisme, coincidint amb grans moviments migratoris i profundes transformacions socials. En aquest apartat, però, l'esforç que cal és enorme, i ha de plantejar-se en relació amb altres matèries, en el marc d'una gran història cultural del franquisme que concedeixi als mitjans de comunicació de masses aquella part central de l'escenari que els hi correspon.

4. Estimular, a partir de la interpretació històrica dels fenòmens de comunicació en els marcs espanyol i català, la reflexió (històrica i teòrica) sobre la vinculació entre els sistemes de comunicació i la reproducció de les cultures nacional-populars. Semblantment, sobre la vinculació entre la construcció de l'Estat-nació i el desplegament de noves xarxes de comunicació. La perspectiva històrica, tan oblidada sempre en els estudis sobre comunicació —en tanta mesura com els fenòmens de comunicació han estat oblidats per la Història—, pot ser, partint de l'anàlisi de realitats històriques concretes i variades, un bon agent renovador del pensament teòric sobre comunicació.

5. Assajar mètodes que permetin elaborar una «història dels públics i de les audiències». Aquest és un veritable tendó d'Aquiles dels estudis d'Història de la Comunicació Social: conèixer el moment del consum, dins el conjunt de la producció social de comunicació. Els estudis del professor Francesc Espinet amb les autobiografies i els textos memorialístics són, al respecte i segons el meu parer, la més interessant aposta en marxa.